

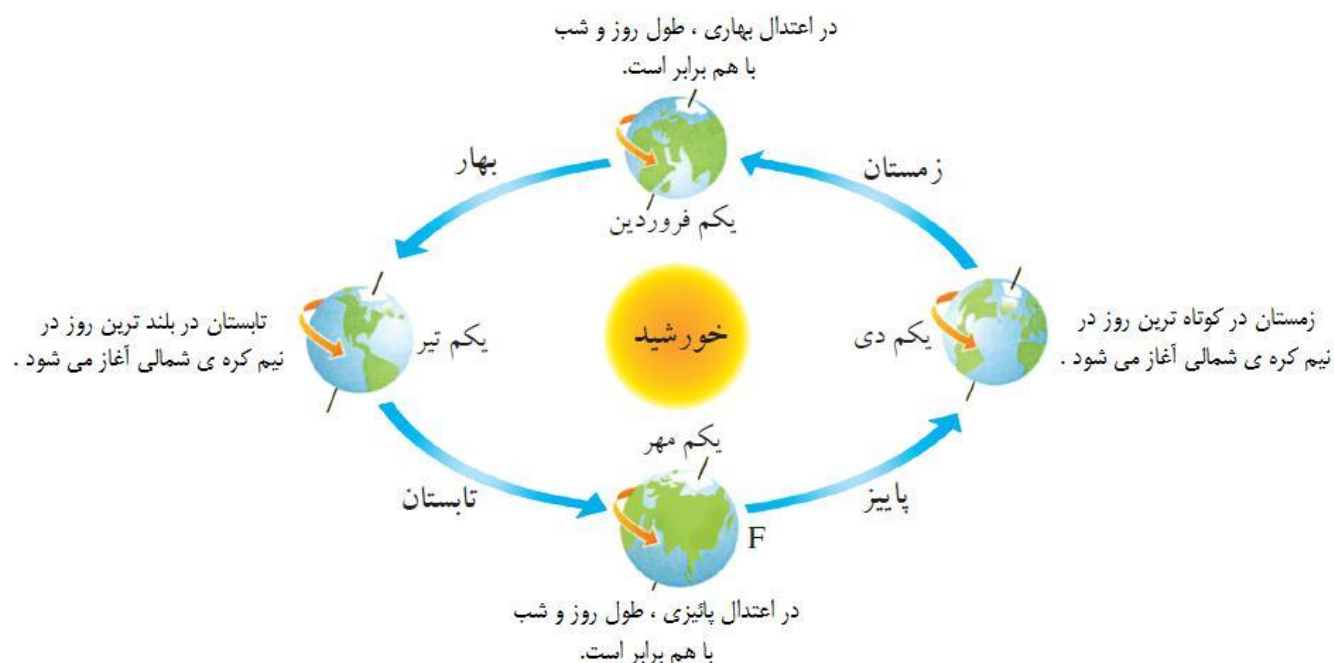
درس سیم و ششم: ثبوت هلال

صُمُّ لِرُؤْيَيْهِ وَأَفْطَرُ لِرُؤْيَيْهِ وَإِيَّاكَ وَالشَّكَّ وَالظَّنَّ فَإِنْ خَفِيَ عَلَيْكُمْ فَأَتِمُّوا الشَّهْرَ الْأَوَّلَ ثَلَاثِينَ.

(وسائل ۱۰/۲۵۵)

انسان برای اینکه بتواند حساب زمان و عمر خود را داشته باشد از تقویم استفاده می کند، از آن جا که تقویم صرفاً یک اعتبار و قرار داد برای گاه‌شماری است برخی معیار یک سال از عمر خود را یک بار چرخش زمین به دور خورشید گرفته‌اند و بعد آن را به ۱۲ ماه تقسیم کرده‌اند. (سال شمسی) و بعضی دیگر هر بار چرخش ماه به دور زمین را به عنوان یک ماه در نظر گرفته و هر ۱۲ بار چرخش ماه به دور زمین را برابر با یک سال دانسته‌اند. (سال قمری)

درباره ی آغاز سال شمسی و چگونگی محاسبه ی آن نیز قرار داد های مختلفی بین مردم ایجاد شده است برخی به طور دقیق با محاسبات نجومی لحظه ی تحویل سال را به دست می آورند (تقویم هجری خورشیدی) و برخی به طور قرار دادی ساعت ۱۲ شب را شروع سال می دانند. (تقویم میلادی)

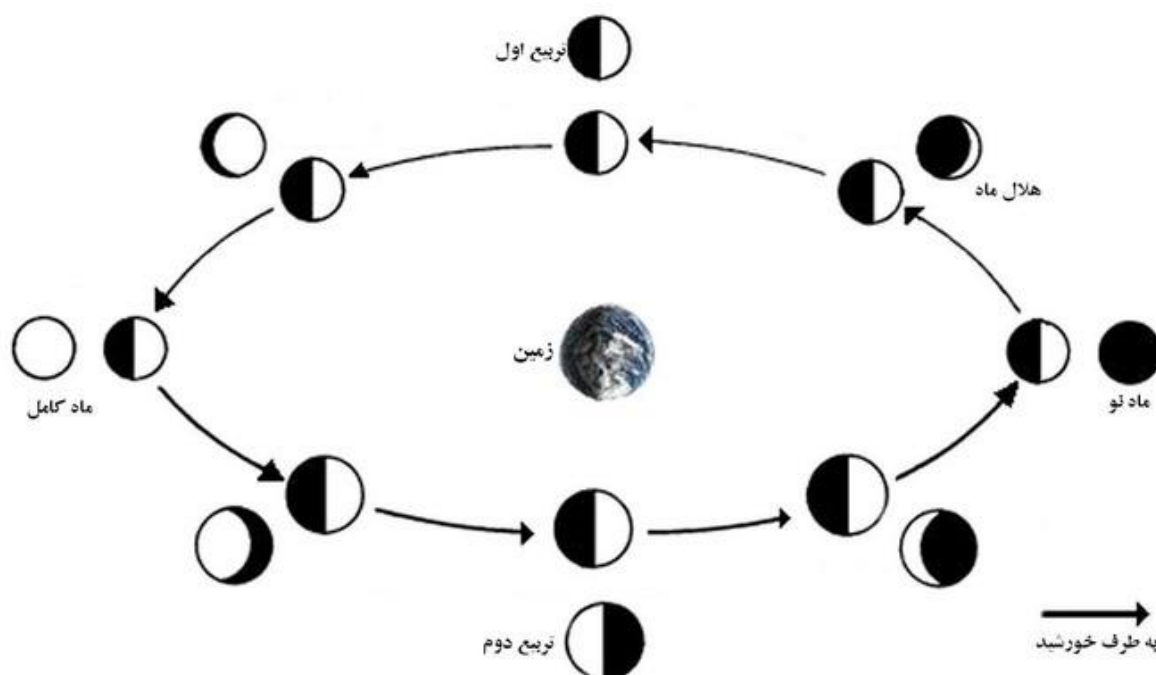
هم چنین از آن جا که مدت زمان چرخش ماه به دور زمین از نظر کسی که در زمین حاضر است (زمان هلالی ماه) ۲۹ روز و ۱۲ ساعت و ۴۴ دقیقه است ، درباره ی آغاز و پایان ماه های قمری و اینکه هر ماه چند روزه در نظر گرفته شود قرار داد های مختلفی وجود دارد:

۱- تقویم قمری قرار دادی:

برخی ماه های قمری را به طور متناوب ۳۰ روزه و ۲۹ روزه در نظر گرفتند. در این تقویم همه ی ماه های فرد ۳۰ روز و همه ی ماه های زوج ۲۹ روز دارند.

۲- نجومی:

در علم نجوم به لحظه ای که ماه بین خورشید و زمین قرار می گیرد «لحظه ی مقارنه» ، «هنگام تولد ماه» یا «ماه نو» گفته می شود که البته برای ناظر زمینی به هیچ وجه قابل مشاهده نیست حتی اگر از وسایل و تجهیزات پیشرفته استفاده کند. برخی این زمان که به طور دقیق قابل محاسبه است را معیار آغاز ماه قمری در نظر گرفته اند بر اساس اینکه غروب خورشید پیش از افول ماه باشد. تقویم ام القری در عربستان سعودی بر اساس افق مکه مکرمه با این معیار آغاز و پایان ماه قمری را اعلام می کند و بسیاری از کشورهای اسلامی سنّی نیز پیرو آن هستند.

۳- هلالی (رویت):

برخی آغاز ماه قمری را از شبی می دانند که در آن بتوان هلال ماه را در آسمان دید و رویت کرد. لذا معمولاً این تقویم یک روز از تقویم نجومی عقب تر است.

سال قمری در احکام شرعی:

سال قمری ۱۲ ماه دارد:

- ۱- محرم
- ۲- صفر
- ۳- ربیع الأول
- ۴- ربیع الثانی
- ۵- جمادی الاولى
- ۶- جمادی الثانية (جمادی الآخرة)
- ۷- رجب
- ۸- شعبان
- ۹- رمضان
- ۱۰- شوال
- ۱۱- ذی القعدة
- ۱۲- ذی الحجة

در برخی از آداب و سنن و تکالیف شرعی روز و ماه قمری مبنا قرار گرفته است ، به عنوان نمونه:

- ۱- چهار ماه حرام (محرم ، رجب، ذی القعدة، ذی الحجة) که جنگیدن در آن حرام است و دیه دوبرابر محاسبه می شود.
- ۲- ماه مبارک رمضان که روزه ی آن واجب می باشد.
- ۳- استحباب روزه گرفتن یا غسل در بعضی روز ها مثل ۱۷ ربیع ، غدیر، عرفه و...
- ۴- ماه ذی الحجة برای اعمال حج

- ۵- عید فطر برای پرداخت فطر به
- ۶- عید فطر و قربان برای خواندن نماز عید
- ۷- کراهت یا حرمت روزه گرفتن در برخی روز ها (عید فطر ، قربان، روز عاشورا)
- ۸- کراهت کار در روز عاشورا
- ۹- استحباب عزاداری در دهه اول محرم و به خصوص روز عاشورا
- ۱۰- اطعام در روز غدیر
- ۱۱- و...

نکته

سایر مناسبت های مذهبی مثل بزرگداشت ولادت و شهادت اهل بیت علیهم السلام که به خصوص درباره ی آن ها دستوری داده نشده است بلکه مصداق توصیه های عام دینی بر احیای امر اهل بیت، عزاداری بر ایشان ، بزرگداشت نام آنها و تعظیم شعائر و ... است ، به بحث رویت هلال ارتباطی ندارد و مهم در آن عرف و فرهنگ جامعه است.

بر همین اساس برای عمل کردن به این تکالیف این سوال پیش می آید که چگونه باید تشخیص دهیم زمان آن ها رسیده است؟ و به عبارت دیگر شارع مقدس کدام یک از معیار هایی که بیان شد را مبنای ماه های قمری در احکام شرعی قرار داده است؟ آیا از بین این قرار داد ها یکی را برگزیده یا خود معیار جدیدی ارائه داده است.

نکته

چنانکه گفتیم تعیین ابتدا و انتهای ماه قمری و به طور کلی تقویم قرار دادی بین انسان هاست و هر قوم و جامعه ای می تواند برای خود آن چنان که می خواهد قرار بگذارد و تقویم در نظر بگیرد بنابراین هیچ اشکالی ندارد که شارع مقدس نیز برای احکام شرعی تقویم خاص خود را معین کند.

میان

انسان ممکن است برای فعالیت های روزانه خود ، قرار داد های کاری اش و ... از تقویم میلادی ، شمسی ، قمری یا هر تقویم دیگری استفاده کند و این مساله هیچ اشکالی ندارد اما نسبت به احکام شرعی باید ببیند شارع مقدس چه نوع تقویمی را معیار قرار داده است.

معیار آغاز ماه شرعی^{۴۶}:

درباره ی معیار آغاز ماه روایات متعددی از اهل بیت علیهم السلام رسیده است که نتیجه تفقه و بررسی آن ها این است که ماه شرعی با دو راه زیر آغاز می شود:

۱- رویت هلال ماه

۲- اگر ماه دیده نشد با گذشتن ۳۰ روز از ماه قبل ، ماه جدید آغاز می شود.

علت اینکه معمولاً ایران و کشور های شیعی با سایر مسلمانان در ماه قمری اختلاف دارند این است که در مذهب اهل بیت علیهم السلام معیار رویت هلال در نظر گرفته می شود ولی سایر کشور های مسلمان بر اساس تقویم ام القرى که لحظه ی مقارنه را محاسبه می کند عمل می کنند.	نکته
بلند بودن ماه یا دیر غروب کردن آن، و همین طور نازک نبودنش، که ممکن است نشانه ای از لحاظ نجومی برای گذشت زمان از لحظه مقارنه باشند ولی دلالتی نسبت به امکان رویت هلال ندارند، از نظر شرعی دلیل نمی شود که شب قبل، شب اول ماه بوده است. همچنین، اگر ماه «طوق» داشته باشد دلیل نمی شود که شب دوم باشد و نیز کامل بودن ماه دلیل بر این نمی شود که آن شب، شب چهاردهم ماه باشد.	مسئله

شرایط رویت:

حال که دانستیم برای ثبوت اول ماه قمری باید به دنبال رویت هلال باشیم، دو سوال پیش می آید که باید بدان پاسخ دهیم:

- ۱- هلال را چگونه ببینیم اول ماه ثابت می شود؟ آیا باید با چشم عادی آن را دید یا می توان از ابزار هایی چون دوربین دو چشمی یا تلسکوپ نیز بهره جست؟
- ۲- اگر هلال را در جایی دیدیم، برای چه مناطقی اول ماه ثابت می شود؟ اگر در شهری هلال دیده نشود ولی در شهر یا کشور دیگری هلال را رویت کنند برای شهر الف هم اول ماه ثابت می شود؟ یا خیر؟ به طور کلی سوال این است که کجا باید ماه دیده شود؟

پاسخ این دو پرسش را فقیه جامع الشرایط باید با مراجعه به ادله شرعی به دست آورد و برای غیر مجتهد تقلیدی است.	مسئله
---	--------------

^{۴۶} - از آن جا که احتیاط در این مساله مشکل یا حتی غیر ممکن است تنها به اختلاف اشاره کرده و فتوای آیه الله سیستانی را بیان میکنیم.

در ادامه به پاسخ این دو پرسش می پردازیم:

۱- با چه چیزی ماه دیده شود؟

همانطور که گفتیم ماه با اینکه در لحظه ی مقارنه متولد می شود ولی در آن زمان به هیچ وجه قابل رویت نیست، باید مقداری از عمر آن بگذرد تا بتوان هلال را با ابزار فوق پیشرفته نجومی رویت کرد و بعد با افزایش عمر ماه کم کم قابلیت رویت با تلسکوپ های معمولی و دوربین دو چشمی هم پیدا می شود ولی هم چنان نمی توان آن را با چشم عادی دید.

حال سوال این است که آیا چنین رویت هایی برای اثبات اول ماه شرعی کافی است یا باید حتما با چشم غیر مسلح هلال را دید؟

در بین فقها دو دیدگاه در پاسخ به این سوال وجود دارد، بسیاری از فقها می فرمایند باید حتما با چشم غیر مسلح و بدون ابزار بتوان هلال را دید تا آغاز ماه قمری از نظر شرعی ثابت شود ولی عده ای دیگر می فرمایند رویت با چشم مسلح و ابزار نجومی نیز کافی است.

از نظر آیه الله سیستانی باید هلال ماه با چشم غیر مسلح دیده شود.	مسئله
اگر در محور زمان این لحظات را مشخص کنیم، همیشه امکان رویت با چشم غیر مسلح دیر تر از قابلیت رویت با چشم مسلح و آن دیر تر از لحظه مقارنه خواند بود.	
نتیجه ی اینکه معیار آغاز ماه، قابلیت رویت با چشم غیر مسلح است این می شود که با وجود اینکه می دانیم ماه در آسمان هست و با اینکه آن را با دوربین یا تلسکوپ دیده ایم اما از نظر شرعی ماه قمری آغاز نشده تا زمانی که بتوانیم بدون ابزار نیز آن را ببینیم.	نکته
اگر مانعی مثل ابر یا غبار زیاد در آسمان باشد، چنانچه طوری است که اگر آن مانع (عارضی) در آسمان وجود نداشت مطمئناً ماه با چشم معمولی قابل دیدن بود، اول ماه ثابت می شود.	مسئله

گفته می شود در زمان کنونی که با اختراع و ساخت انواع و اقسام تلسکوپ های پیشرفته می توان ماه را دید چرا برخی از مراجع تقلید اصرار دارند که حتما از این وسایل استفاده نشود. چرا چنین دشمنی و عنادی نسبت به علم روز و تکنولوژی های جدید وجود دارد؟ مگر عصر حجر است؟! آیا این نشان نمی دهد برخی از علما از علم روز سر در نمی آورند یا خیلی سنتی فکر می کنند؟ آیا این نشان نمی دهد که بخشی از مراجع با علم روز دشمنی دارند؟

در پاسخ باید گفت، اینکه ملاک شروع ماه، رویت با چشم غیر مسلح باشد، از روی دشمنی و عناد نیست، بلکه چنانکه گذشت صرفا زمان آغاز ماه از نظر شرعی و معیاری که خداوند برای آن تعیین فرموده است را نشان می دهد چنانکه از نظر نجومی به دست آوردن لحظه تحویل سال ممکن است ولی در تقویم میلادی ساعت ۱۲ را مبدأ آغاز سال جدید در نظر گرفته اند، اما با این حال نمی توان این تقویم و کسانی که از آن استفاده می کنند را مخالف و دشمن با تکنولوژی یا علم روز دانست. در واقع معنای اینکه رویت با چشم غیر مسلح باید اتفاق بیفتد این است که ماه قمری شرعی موقعی آغاز می شود که امکان رویت هلال با چشم غیر مسلح وجود داشته باشد مثلا در برخی مواقع هلال از نظر نجومی با چشم مسلح قطعا دیده می شود ولی با چشم غیر مسلح قطعا دیده نمی شود در چنین شرایطی اگر معیار رویت بدون ابزار باشد باید بگوییم ماه هنوز آغاز نشده و ماه قبلی یک روز دیگر ادامه دارد. اتفاقا امروزه علم روز و تکنولوژی به ما برای پیدا کردن موقعیت ماه بسیار کمک می کند و مورد استفاده ی کسانی که استهلال می کنند نیز قرار می گیرد؛ ایشان با استفاده از نرم افزارهای نجومی موقعیت دقیق ماه را پیدا می کنند، ابتدا آن را با دوربین یا تلسکوپ نگاه می کنند و بعد می بینند که بدون ابزار هم قابل مشاهده هست یا خیر.

اساسا در برخی از احکام شرعی دیگر که بحث رویت و نگاه کردن وجود دارد بدون هیچ اختلافی همه اتفاق نظر دارند که ملاک رویت با چشم غیر مسلح است؛ مثلا:

۱) برطرف شدن عین نجاست از لباس:

همه فقها می فرمایند برای پاک شدن عین نجاست ، برطرف کردن جرم آن کافی است و نیاز نیست رنگ نجاست را پاک کرد چرا که عرف با نگاه به آن می گوید دیگر نجاستی روی لباس نیست و فقط رنگ آن باقی مانده در حالی که اگر آن را زیر میکروسکوپ یا با ذره بین ببینید قطعا ذرات ریز نجاست وجود دارد که هنوز رنگ آن باقی است ولی شرعا همان نگاه بدون ابزار کافی است.

۲) تشخیص حدّ ترخص:

حدّ ترخص که در احکام نماز مسافر مطرح می شود اولین جایی است که انتهای شهر دیده نشود ، همه فقهای عظام اتفاق نظر دارند که ملاک دیدن بدون ابزار است و اگر کسی با دوربین انتهای شهر را می بیند ولی با چشم عادی دیده نمی شود به حدّ ترخص رسیده است.

هم چنین در برخی موارد از احکام همه ی فقها اتفاق نظر دارند که ملاک نگاه با ابزار هم هست؛ مثلا:

• نگاه به آن چه دیدنش حرام است:

دیدن نامحرم حتی با چشم مسلح حرام است.

در نتیجه باید گفت این کاملاً یک مسأله فقهی است و باید بر اساس ادله شرعی به دست آورد که ملاک آغاز ماه چگونه رویتی است، با چشم مسلح یا غیر مسلح؟ بنابراین ارتباطی با دوستی و دشمنی با علم روز و تکنولوژی ندارد.

با توجه به چرخش ماه به دور زمین و چرخش زمین به دور خود و ... موقعیت و خصوصیات ماه - که در رویت آن موثر است- در مناطق مختلف با هم تفاوت می کند، لذا مثلاً فردی که در آسیا زندگی می کند با کسی که در آفریقا ساکن است ماه را به یک شکل نمی بینند. ممکن است در اوایل یا اواخر ماه قمری در آسیا ماه پیدا نباشد در حالی که در آفریقا بتوان آن را دید یا در نیمه ماه در آفریقا ماه به صورت بدر کامل دیده شود ولی در آسیا هنوز یک روز به روشن شدن کامل ماه باقی مانده باشد. بنابراین باید گفت افق مناطق مختلف لزوماً با هم یکسان و متحد نیست. بنابراین می توان شهر ها و مناطق مختلف را به دو دسته تقسیم کرد : «آنهايي که با هم اتحاد افق دارند» و «آنهايي که افقشان متفاوت است.»

منظور از «اتحاد افق» در اینجا آن است که اگر در شهر اول ماه دیده شود، در شهر دوم اگر مانعی مانند ابر یا گرد و غبار نباشد، دیده می شود.

به عبارت دیگر، چنانچه دیده شدن ماه در یک شهر «ملازمه» داشته باشد با رویت در شهر دیگر (یعنی طوری است که اگر ماه در شهر «الف» دیده شود، مطمئناً در شهر «ب» هم دیده می شود) می گویند این دو شهر با هم اتحاد افق دارند.

**اتحاد افق
(در هلال ماه)**

اصطلاح

هم چنین گاهی ابر و گرد و غبار و آلودگی های بصری مانع می شود که در منطقه ای بتوان هلال را رویت کرد. بنابراین سوالی که پیش می آید این است که اگر ماه را در منطقه ی خود ندیدیم ، رویت هلال در سایر مناطق برای ما کافی است یا خیر؟ به تعبیر دیگر در چه مناطقی هلال را رویت کنیم اول ماه برای ما ثابت می شود؟

برای پاسخ به این سوال باید توجه داشته باشیم که درباره ی محل رویت هلال حالات مختلفی ممکن است پیش بیاید:

الف) محل سکونت شخص:

گاهی ماه در همان محل زندگی ما دیده می شود. طبیعتاً اگر چنین باشد اول ماه بدون هیچ اشکالی برای ما ثابت شده است.

ب) هم افق:

گاهی ماه در محل زندگی ما دیده نمی شود ، اما در جایی که با محل سکونت ما اتحاد افق دارد رویت می گردد. در این صورت هم بدون اشکال اول ماه برای ما ثابت می شود.

ج) مشترک در شب:

گاهی هلال نه در شهر ما و نه در مناطق هم افق با آن دیده نمی شود بلکه در منطقه ای رویت می گردد که در بخشی ولو اندک از شب با ما مشترکند. در اینکه رویت هلال در چنین منطقه ای برای ما اول ماه را ثابت می کند یا خیر بین فقها اختلاف وجود دارد.

از نظر آیة الله سیستانی:

اگر در شهری اول ماه ثابت شود، در شهرهای دیگر که در افق با آن متحد می باشند ، نیز اول ماه ثابت می شود ولی در غیر آن از شهرهایی که تنها در شب با آن مشترکند، اول ماه ثابت نمی گردد.

مسئله

ه) بدون اشتراک:

گاهی هلال تنها در جایی دیده می شود که هیچ اشتراکی در شب با ما ندارد. رویت در چنین منطقه ای اول ماه را برای ما ثابت نمی کند.

علت اختلاف در آغاز و پایان ماه قمری بین فقهای شیعه ، اختلاف فقهی ایشان در پاسخ به دو سوال فوق است مثل سایر اختلاف نظر های تخصصی فقهی

در نتیجه نباید آن را نشانه ی عدم اعتماد به یکدیگر و سوءظن دانست.

نکته

راه های ثابت شدن هلال ماه:

۱) خود انسان هلال ماه را ببیند.

۲) عده ای که از گفته آنان یقین یا اطمینان حاصل شود بگویند ماه را با خصوصیتی که شرعاً مهم است دیده اند.

۳) دو مرد عادل شهادت دهند که هلال را آن چنان که شرعاً مهم است دیده اند هر چند موجب اطمینان نشود ولی نباید ویژگی های ماه را برخلاف هم بگویند.

۴) اگر از راه های بالا رویت هلال ثابت نشود، وقتی سی روز از ابتدای ماه بگذرد، ماه بعد آغاز می گردد.

مسئله

درباره ی ثبوت اول ماه با حکم حاکم شرع (مجتهد جامع الشرایط) بین فقهای شیعه اختلاف نظر وجود دارد:

الف) برخی می فرمایند اگر حاکم شرع نسبت به اول ماه حکم کند اگر علم به اشتباه او نداشته باشیم اول ماه ثابت می شود.

ب) عده ای مثل آیه الله سیستانی می فرمایند: «اول ماه به حکم حاکم شرع ثابت نمی شود؛ مگر اینکه از حکم او یا ثابت شدن ماه برایش، اطمینان یا یقین به دیده شدن ماه با خصوصیتی که در شریعت مشخص شده، حاصل شود.»

آیا گفته ی منجمین هلال ماه را ثابت نمی کند؟

گفته ی منجمین نسبت به ابتدا و انتهای ماه قمری اگر بر اساس تقویم نجومی و لحظه ی مقارنه باشد، چنانکه گذشت برای احکام شرعی اعتباری ندارد چرا که ما بر اساس آن چه از فرمایشات اهل بیت علیهم السلام به دست می آید به دنبال رویت هلال ماه نو هستیم و نه لحظه ی تولّد آن.

اما درباره ی امکان رویت هلال ماه، چطور؟ آیا برای این امر هم سخن منجمین بی اعتبار است؟

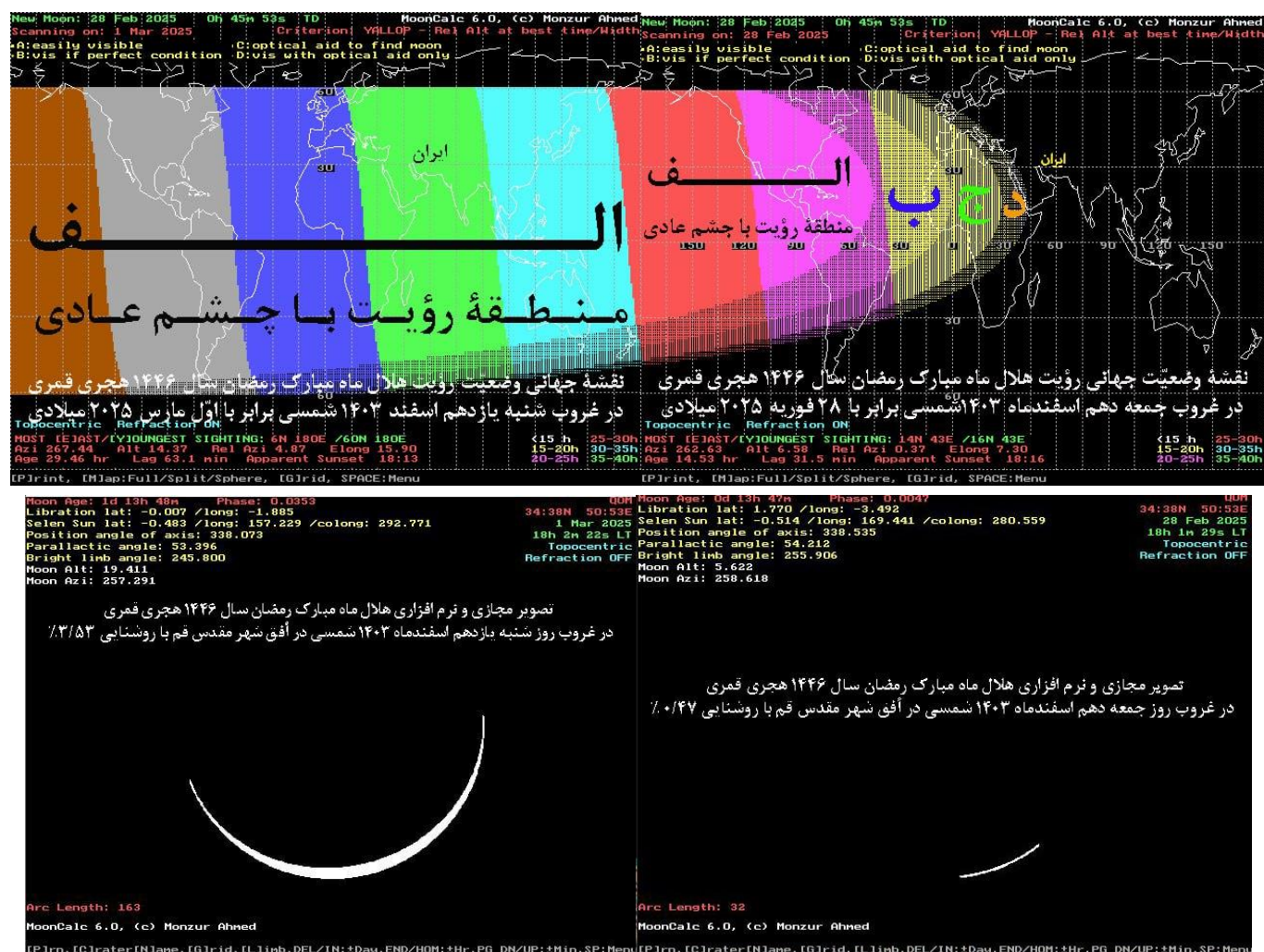
در علم نجوم می توانند به طور دقیق لحظه ی مقارنه (تولد ماه) را محاسبه کنند چنانکه لحظه کسوف و خسوف و سایر پدیده های سماوی را به دست می آورند اما از آن جا که عوامل مختلفی در رویت پذیری

هلال ماه نو موثر است و بین برخی از منجمین درباره ی آن اختلافاتی وجود دارد، علم نجوم نمی تواند به ما به صورت قطعی خبر دهد که آیا ماه دیده می شود یا خیر.

لذا برای این امر هم باید بگوییم قول منجمین و پیش بینی های آنها که یقین یا اطمینان آور نیستند اعتباری ندارد.

البته این به معنای آن نیست که علم نجوم به ما کمکی نمی کند یا ما به آن مراجعه نمی کنیم.

بر اساس این علم می توان پیش بینی حدودی درباره ی رویت پذیری هلال ماه در مناطق مختلف داشت، ولی از آن جا که برخی از این پیش بینی ها اطمینان آور نیست نیاز به استهلال ماهیانه وجود دارد.

احکام مربوط به هلال ماه مبارک رمضان:

تحقیق و تفحص از ثابت شدن ماه، نسبت به روزی که اول ماه بودن آن معلوم نیست، لازم نمی‌باشد و انسان در صورتی که با یکی از راه‌های ذکر شده در عنوان قبل، اول ماه برایش ثابت نشده - خواه تحقیق کرده باشد یا نه - روز مشکوک را باید جزء همان ماهی که در آن قرار داشته به حساب آورد.

تطبیق

کسی که نمی‌داند مثلاً فردا روز سی‌ام ماه شعبان است یا اول ماه رمضان، می‌تواند بدون اینکه سؤال و جستجو نماید آن روز را از ماه شعبان به حساب آورده و روزه نگیرد. همین طور، اگر نمی‌داند روز بعد، سی‌ام ماه رمضان است یا اول شوال (عید فطر)، می‌تواند سؤال و تحقیق ننموده و در این صورت باید آن روز را روزه بگیرد و در هر یک از دو صورت، چنانچه بعداً معلوم شود آن روز، اول ماه بوده، فرد مرتکب گناهی نشده است.

اصطلاح

یوم الشک

روزی را که انسان شک دارد آخر ماه شعبان است یا اول ماه رمضان، «یوم الشک» می‌نامند

مسئله

اگر فرد بخواهد در «یوم الشک» روزه بگیرد، در مورد کیفیت روزه آن روز موارد ذیل جاری است:

الف. نمی‌تواند نیت روزه ماه رمضان نماید و اگر عمداً نیت ماه رمضان کند، روزه‌اش باطل می‌باشد، هرچند بعداً معلوم شود ماه رمضان بوده است.

ب. می‌تواند نیت روزه مستحبی ماه شعبان یا روزه قضا یا نذر یا روزه واجب دیگری نماید و بعداً اگر معلوم شد ماه رمضان بوده، روزه ماه رمضان محسوب می‌شود.

ج. اگر قصد کند آنچه را که فعلاً خداوند متعال از او خواسته - اعم از روزه واجب یا مستحب - انجام می‌دهد، و بعداً معلوم شود ماه رمضان بوده کافی است و روزه ماه رمضان محسوب می‌شود.